

**ОБРАЗОВАНИЕТО И ВЪЗПИТАНИЕТО СЛЕД УЧИЛИЩЕ ИМА КРАТКА
ИСТОРИЯ И ОБЕЩАВАЩО БЪДЕЩЕ**

Лилия Ботева

*София-1113, ул. „Маестро Михаил Милков” 6-8
Международен Славянски Институт
lib@abv.bg*

**THE EDUCATION AND UPBRINGING AFTER SCHOOL HAVE SHORT HISTORY AND
PROMISING FUTURE**

Lilia Boteva

*Sofia 1113, 6-8 Maestro Mihail Milkov Street
International Slavic Institute
lib@abv.bg*

SUMMARY:

The development of theoretical fundamentals of adult education after school has started fairly recently though such practices exist for a long time. In connection with the modern requirements the following needs to be highlighted:

1. Institutional education after school should be linked with schools, universities, scientific and business centers.
2. Along with professional issues, general knowledge should also be broadened.
3. The relevant NGOs should be included in the dissemination of scientific knowledge.

Key words: *education, after school, lifelong learning*

В началото на съвременната духовност са Сократическите беседи /469-399/ на древните елини. После идват християнските проповеди и изповеди и разнообразните религиозни ритуали. Миряните в Християнска Европа се „учат” на Божиите заповеди, които определят моралното поведение в общностите, в които живеят. Спазвайки моралните „заповеди”, хората в тези далечни епохи са оцелявали именно в религиозните общности, преодолявали са както външните, така и вътрешните препятствия в развитието си и в духовното си израстване. Понякога, поради различни причини религиозните догми бивали радикализирани и в такива случаи ставали опасни за общността и за нейните членове. Извън малката общност, другият свят оставал малко познаваем и то главно за управляващия елит, за водачите и вождовете. Знанията за природата и хората са били привилегия за много малка част от общностите през дългите хилядолетия на човешката история. Дефицитите на знания са ставали причина за постоянни конфликти.

След Възраждането, вече просветена Европа започва да създава първите по-широко достъпни образователни форми главно за подрастващите. Скоро става ясно, че и формиращата се класа на наемния труд се нуждае от постоянно обогатяване и актуализиране на знанията след училище. Това налагали динамично променящите се производства, пазарните отношения, комуникациите във и извън общностите, в които личността се интегрира вече не само за да оцелее. Става ясно, че образованието през първите две десетилетия на физическото и психическо съзряване на човешкия индивид не са достатъчни, за да бъдат овладявани усложняващите се професии на индустриалното производство и пазарните икономики. Работещите в различните сфери на съвременните общества имали потребност както от много специални познания, така и от умения да ги обогатяват по пътя на самообразованието и самовъзпитанието. Динамичното общуване във и извън професионалните и другите общности изисква и широка култура на чувствата и

преживяванията, предполага емоционално личностно и духовно израстване през зрелостта и в старостта. Потребностите от знания и духовното общуване в съвременните общества предполага съответни институции и компетентности, които се изграждат в последователните етапи на професионалното и личностно развитие.

С теоретичните основи на образованието и възпитанието на младите хора след училище и през зрелостта започва да се занимава една сравнително млада наука. Андрагогията се обособява като научна област в системата на педагогическите науки. Макар и етимологично не съвсем точно, се определя като педагогика за възрастните или „следучилищна педагогика”. Става дума за цялата възрастова популация след 16-18 годишна възраст до последните десетилетия на професионалния и жизнен път. Най-развитата част на андрагогията естествено е теорията на обучението. Мълчаливо и неоснователно се приема, или че след училище човек повече не бива и не може да се възпитава, а само да се самовъзпитава, или че обучението и образованието автоматично формират емоционално-нравствено личността. Абсолютизирането на равноправието и демократичните отношения неоснователно заличават границите между знаещите и по-малко знаещите, между социално мотивираните и отговорни личности и фриволните и хедонистични псевдоличности. Дистанцирането от социални отговорности в съвременните общности очевидно е погрешен модел. Научната творческа мисъл, хората с опит и позитивни нагласи в обществото са неизменно загрижени да се търсят съвременни алтернативи за многостранно и хармонично развитие на специалистите и цялостния човешки ресурс в демократичните общности и глобализиращият се свят.

Още преди близо три века в индустриализираща се Англия държавата и предприемачите започват да създават различни образователни форми след училище, но преди всичко за професионално образование на работещите в динамично обновяващите се производства. За всеобщо образование и възпитание, обаче не се полагат обществени грижи по редица известни причини. Тези обществени дейности имат висока цена, поради което остават достъпни само за определен кръг хора. На църквата и духовенството се възлага отговорната задача да „възпитават” вярващите и невярващите, да утвърждават морални ценности в неравно противопоставяне със стихията на пазара, с рекламата и модата. Добре известно е, че тези институции са заинтересовани не само да задоволяват нормалните потребности на хората, но така също и да извличат за себе си огромни печалби. Това става възможно само като умело се спекулира с човешките слабости. За щастие, емоционално-нравственото поведение може да се самоконтролира повече или малко успешно. Едностранчивият атеизъм обаче, обърква и отслабва емоционалния самоконтрол на самонадеяните, ограничава по особен начин техните духовни преживявания. Личният живот и историята на обществата са изпълнени с драматизма на моралния избор. Той може да бъде избегнат или отслабен с помощта на познанието, с превенция на поведението от страна на обществото.

Разграничаването на възпитанието от образованието, което неправилно се практикува поради финансови дефицити и поради естествената човешка инертност, се отразява твърде негативно и на тези две неделимо свързани страни на личностното развитие:

Възпитание чрез образование и възпитаващо образование - тази е печелившата формула.

Ценностната система в индивидуален и в социален план функционира динамично и изисква както индивидуални усилия, така също и социална, институционална подкрепа за образователно-възпитателния процес през всичките етапи на професионалното и личностно развитие. Някои от съвременните изследователи разграничават три периода в развитието на андрагогията като теория и образователните практики след училище. Първият продължителен период на появата на теоретични догадки е финализиран с провъзгласяването на „универсално, равно и перманентно образование на всички граждани

на Френската република” през 1789г. Вторият период се характеризира с огромяване на работническата класа, което започва в Англия в началото на 19в. През 1811г. в Бристол се открива първото училище за възрастни, което предлага „обучение в индустриалната сфера”. През 1826г. е създадено Общество за разпространяване на полезни знания в Дания. По това време широко се отварят вратите на немските свободни университети. Ценни идеи за ролята и значението на народното просвещение развива бащата на руската педагогика К.Д. Ушински в своя фундаментален труд „Човекът като предмет на възпитанието /1956г./. За начало на третия период в развитието на андрагогията и практиката на образование след училище се приема средата на миналия век в следвоенна Европа и САЩ. През 1949г. в Дания е проведена първа международна конференция за образование на възрастните. С тази проблематика започва да се занимава и Международната организация за култура и образование ЮНЕСКО.

В развиващите се демокрации следучилищното образование става важен фактор за професионалната квалификация и кариерното израстване на т.н. човешки ресурс: специалисти, мениджъри, администратори и т.н. Въпреки привидното приемане на възпитателната роля на образованието, емоционално-нравствената страна на съвременната личност е оставена единствено на субективната морална съвест. Така управляващи и управлявани често стават жертви на самозвани субекти - манипулатори в правно-демократичните общности. Превенцията и самозащитата не са в необходимата степен институционално гарантирани. В такава духовна безпътица образователните институции остават единствена алтернатива за хармонично развитие на личността: и като специалист и като свободна и социална личност. За всеобща неудовлетвореност моралните проблеми в демократичните общества не само че не се разрешават автоматично, но стават все по-болезнени и трудно разрешими. Цената на помагачите образователни институции е твърде висока и непосилна за по-голямата част от нашите съвременници. За да се интегрират успешно те трябва едновременно да следват две противоположни правила:

- да противодействат на консервативната общност и да отстояват правото си на индивидуален избор;

- да разгръщат сътрудничеството, толерантността и компромисното начало.

На това умение, което някои наричат асертивност, някой трябва да ни учи професионално и търпеливо. В житейски план това изкуство има много висока цена.

Глобализацията на съвременните общества във всичките ѝ аспекти /политически, икономически, културно-образователни и др./ изисква не просто нова образователна парадигма, а постоянно актуализиране на съществуващите. Познанието в образователно-възпитателния процес е най-добрата превенция за неизбежните сблъсъци и рискове на неравномерността на общественото и личностно развитие, за конфликтността и естественото неравенство между субектите и в техните общности. Пренебрегването и подценяването на позитивния опит от миналото не решава проблемите на настоящото. Обещаващото бъдеще в образованието е преди всичко синтез на добрите практики и на точните социални прогнози, на познания и умения. Правилото е да се взема и да се отдава като пресметливо се пази равновесието. На това асертивно умение се учим цял живот, но все пак някой трябва да ни покаже в началото.

Важно е да се отбележи че още през 70-те години, по внушения на Международната организация по труда в Женева, в политическото обучение се инициира на експериментално ниво извеждането на положителен опит от „заменянето” на лекционната форма с диалог, с „активни методи” както става популярна тази практика. Участниците в учебните занятия са стимулирани да задават въпроси, да обсъждат казуси и реални проблеми от живота, да правят изказвания и предложения. Сред една немалка част от лекторите се наблюдава известна съпротива, но повечето с ентузиазъм се отдават на новите дидактически методи. Постепенно се достига до разбирането, че в следучилищното обучение трябва конкретно при

всяка дидактическа ситуация, в различните учебни групи гъвкаво да се използват разнообразни учебни форми и методи в зависимост от множество фактори на карикулума, на участниците и на техните преподаватели.

Дискусията в научните общности за „активните форми“ в следучилищното обучение трае почти две десетилетия не само в политическата учебна година, но и в университетското образование и в други следучилищни учебни форми. В годините на демократичния преход тази дидактическа проблематика „заглъхва“. В известен смисъл тя е включена в проблематиката на новите информационни и компютърни технологии. Много академични учени обаче и до сега практикуват единствено лекционната форма, която има доста предимства за преподавателя. Заплащането на нелекционните занятия е значително по-ниско. Проблемът за диалога в учебно-възпитателния процес обаче остава открит особено в общество с висока степен на отчужденост, нетолерантност и агресия. Няма нищо по-добро от едно диалогично обучение в училище, а още повече след училище. Моделът и грижата за опазване и утвърждаване на диалога и уменията за пълноценно общуване ни задължава да настояваме, когато е възможно и колкото е възможно учебният диалог да бъде практикуван в следучилищното обучение.

За преподаване след училище, при специфичните условия на различните дейности и социокултурни традиции трябва да бъдат привлечени и подготвени специалисти - изследователи, новатори, успешни бизнесмени и политици с позитивни нагласи и житейски опит. От особено значение са техните морални качества и лидерски умения, тяхната социална ангажираност с обществения интерес. Решаващо е значението на професионалните и личностни постижения, личния пример, самопознанието и самоконтрола на поведението и перспективата на мисленето. Преподаването на научни знания, на позитивен опит е един морален дълг към общността и другите, към миналите и бъдещите поколения. За селектиране и мотивиране на преподаватели, които да обучават след училище са нужни в определена степен институционални грижи, обучение на обучаващите.

Обучението и образованието на гражданите през целия жизнен цикъл е сложен и противоречив процес на социално общуване, на индивидуален избор и на междуличностни взаимодействия. Той може да бъде оптимизиран от множество външни и вътрешни фактори. Вътрешната мотивация, заинтересоваността, желанието, волята за преодоляване на неизбежни трудности са особено важни. Това са социално-психични феномени, които се развиват на основата на ориентировъчния рефлекс, „отговорен за оцеляването“ на индивида. В определени случаи и доста често обаче се наблюдава „заглъхване“, отслабване на изследователския интерес на индивидите и демотивация за учене поради най-различни причини. Все по-често ставаме свидетели на морални дивинации, свързани с демотивация и алиенация. Преодоляването на тази инертност и конформизъм е труден и продължителен процес, изискващ психологическа помощ с висок професионализъм. Обикновено човешкият жизнен цикъл не е достатъчен, за да възражда многократно вродената, но неизползвана творческа спонтанност.

Положителната мотивация за учене при учащите се както и при обучаващия, се поражда от естествените за всеки субект любопитство и любознателност, основаващи се на познавателния ориентировъчен рефлекс.

Множество фактори обаче може да демотивират и затруднят младите хора да продължат да се обучават и да учат след завършване на основното, средното или висшето образование, след успешно дипломиране, когато започнат да упражняват професията си. Това са неизбежните трудности на професионалната адаптация, някои семейни и личностни конфликти, отглеждането на децата, грижи за стари и болни хора. Ангажирани в преодоляване на различни проблеми, повечето хора не успяват да намерят време и средства, за да продължат по безкрайния път на познанието и личностното саморазвитие. Поради това следучилищното обучение трябва да има много гъвкава организация, да позволява

диференциация и индивидуализация на учебно-познавателния процес, на квалификацията и специализацията в динамична връзка с възпитанието и духовното израстване на учащите се след училище.

Ученето и обучението може да се отнесат към духовността. Те допринасят за стесняване на ексцентричността и все по-широкото отваряне към общността, към интересите на другите и интегрирането, сътрудничеството не само в малките общности, но и с другите общности в обществата и в глобализиращия се свят. Понастоящем на обучението и ученето през целия жизнен път на съвременната личност се посвещават много теоретични и практико-приложни изследвания във връзка с развитието на човешкия ресурс. Динамичните промени в техниката и технологиите, в икономиката и политиката, в комуникациите и бита предполагат нов тип синтетични познания, които непрекъснато да се обогатяват и реструктурират, да се развиват в професионални и социални компетенции.

Образованието след училище става важен фактор за успешна адаптация към растящите изисквания на съвременните трудови пазари и на самото индивидуално оцеляване и просперирание. Едновременно с потребностите от образование през целия живот и възможните организационни и съдържателни модели се развиват и усъвършенстват. Те напускат рамките на образователната система и се свързват с различни субекти и институции. Специфична и противоречива в това отношение е и ролята на медиите. В навечерието на 21в. Международна комисия за образованието при ЮНЕСКО обяви Образованието за „скритото съкровище” и дефинира четири стълба /принципи/ на образованието:

- да се научим да знаем;
- да се научим да правим;
- да се научим да живеем заедно с другите;
- да се научим да бъдем.

Тази нова философска парадигма провокира много иновации в мениджмънта и ценностите на образованието и в училище и след училище.

Дефицитите в духовното общуване в гражданското общество, на които сме свидетели могат да бъдат избягвани и компенсирани с различни средства. Едно от тях, ако не и най-важното е продължаващото образование след училище. То не се свежда и бива да се свежда само до професионалната подготовка и кариерното израстване. То трябва да бъде плод на свободен и убеден избор на хората и общностите, да бъде утвърдено като неизменна ценност на духовния живот в тях. Някои неправителствени организации биха могли да се занимават именно с разпространението на научни знания и развиване на комуникативни умения и самопознание. Добре организираното образование и самообразование след училище има безспорна роля за просперитета на съвременните народи и държави. Демократичните отношения предполагат добре образовани граждани с високо чувство за лична и обществена отговорност, които се изграждат и затвърждават само в процес на непрекъснато и целенасочено обучение.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Георгиев, Т., М.Атанасова, 1973. За обучението на възрастните, С.
2. Георгиев, Т., М.Атанасова, 1999. Образованието и обучението на възрастните. Актуални проблеми, С.
3. Гюрова, В., 1998. Андрагогия изкуството да обучаваме възрастни. С.
4. Тоцева, Я., 2001. Проблеми на образованието на възрастните С.,

5. Кейл, А., 1980. Увод в андрагогията. Част първа. Теория на образованието на възрастните. С.
6. Образованието – скритото съкровище, 1988. Доклад на международната комисия за образование за XXI век пред Юнеско (Председател Жак Делор)
7. Петров, П., М.Атанасова, 1999. Образованието и обучението на възрастните, С.
8. Роджърс, К., 1994. Свободата за учене, т.1,2
9. Kerka, S., 1998. Volunteering and Adult Learning. ERIC Digest,
10. Tight, M., 1998. Lifelong learning: opportunity or compulsion?, British Journal of Educational Studies